

LASTOVKE SLOVENIJE

// Franc Bračko

KMEČKA LASTOVKA
(*Hirundo rustica*), ki jo lahko
upravičeno uvrstimo med
spremljevalke človeške
bivalne kulture, je pri ljudeh
posebej priljubljena.

foto: iStock

Vročega in soparnega avgusta se ob pojemajočih sončnih žarkih nad večjim trstiščem na enem izmed naših mokrišč v zraku zbira žvrgoleča več stoglava jata lastovk.

Polagoma se spušča mrak in v trstišče pričnejo »padati« druga za drugo, po deset, petdeset ... Da, to so kmečke lastovke, ki se spektakularno odpravljajo na prenočevanje.

Po nekaterih podatkih na svetu živi 83 vrst lastovk, ki naseljujejo celotno zemeljsko oblo – razen polarnega območja. V Evropi iz družine lastovk srečamo pet rodov: *Hirundo*, *Delichon*, *Cecropis*, *Ptyonoprogne* in *Riparia*. Pri lastovkah se spola skoraj ne da ločevati po barvi perja. To so izključno žužkojede ptice, ki svoj plen do velikosti muhe lovijo v zraku. Imajo močne dolge peruti, noge so kratke in šibke, kar je značilno za vse predstavnike lastovičje družine. Večina vrst gradi skodeličasta gnezda iz blata, ki jih uporabljajo več let zapored. Breguljke si skopljejo gnezdilne rove v zemeljsko steno, drevesne vrste lastovk pa gnezdiijo v drevesnih duplih. Lastovke so družabne ptice in se družijo v jate. Severne gnezdeče populacije so selivke. V zavesti človeka, posebno Evropejca, so močno povezane s koncem zime, zato jih imenujemo tudi znanilke pomladi. Ljudsko izročilo tudi pravi: »Tam, kjer gnezdiijo lastovke, so doma dobri ljudje«.

VEČINA JE SELIVK

Lastovke severnih območij so značilne selivke na dolge razdalje. V preteklosti so ljudje mislili, da lastovke in druge selivke prezimijo pod vodo, v votlinah in v zemlji. K tej zmotni miselnosti jih je prav gotovo spodbudil pogled na velike kolonije breguljk, ki so poleti izginjale v gnezdilnih zemeljskih rovih, ali pa večerno »izginjanje« kmečkih lastovk v trstiščih sredi vode. O tej ljudski nevednosti je pisal celo znameniti Janez Vajkard Valvazor. Lastovke zahodne Palearktike v celoti prezimijo v tropski in podsaharski Afriki, medtem ko lastovke iz centralne Azije in Sibirije prezimijo v južni Aziji. Lastovke Severne Amerike pa se selijo v Srednjo in Južno Ameriko. V Sredozemlju prezimi le skalna lastovka, ki jo včasih sredi vse bolj toplih zim zanese tudi nekoliko v notranjost.

ALI SO OGROŽENE?

Žal moramo na to vprašanje odgovoriti pritrdilno. Tudi pri lastovkah v zadnjih nekaj desetletjih ugotavljamo občuten upad populacij. Pri nas je skrb vzbujajoče upadlo število kmečkih lastovk, pa tudi mestnim lastovkam ne kaže nič bolje. Proti koncu 20. stoletja so sledile spremembe v kmetijstvu, številne majhne kmetije so kot domine »popadale« zaradi odseljavanja ljudi v mesta. Iz praznih hlevov so izginile tudi kmečke lastovke. Velike hleve pa so morali kmetje zaradi direktiv EU »sterilno zapreti«. Gnezditvena populacija se je pri nas in v Evropi

občutno zmanjšala. Skoraj povsem je izginila tudi iz nekaterih večjih mest. Breguljko ogroža uravnava rek, mestno lastovko moderna arhitektura stavb, uničevanje gnezd, pomanjkanje blatnih površin za gradnjo gnezd in izginjanje žuželk v urbanih predelih. Veliko jih propade tudi na selitvi, od mladih osebkov več kot polovica.

V Sloveniji gnezdi pet vrst lastovk. Najpogostejše so breguljke, kmečke in mestne lastovke. Skalna lastovka je manj številna, rdeča pa najredkejša. Oglejmo si jih поблиže.

BREGULJKA (*Riparia riparia*)

Najpogostejše jo srečamo ob večjih, deloma še ohranjenih rekah (večjih naravnih rek pri nas ni več!), kjer si v sveže erodirane stene s kremplji izkoplje 60–100 cm globok gnezdilni rov, ki se konča z gnezdilno kamrico. Samica izleže do pet jajc. Mladiči dokaj hitro zapustijo gnezdo, nekje po dobrih dveh tednih. Vsaj teden dni nato ostanejo v koloniji in počivajo ter prenočujejo v gnezdilnih rovih.

Ponekod v Evropi so gnezdišča antropogenega nastanka edino pribežališče **BREGULJK** (*Riparia riparia*).
foto: Bojan Bratož

V primeru propada prvega zaroda ga par nadomesti z drugim. Breguljka naseljuje Evrazijo in Severno Ameriko, njena svetovna populacija se ocenjuje na okoli 46 milijonov parov. V Evropi dosega le četrtino tega števila. Naseljuje nižine rek in ponekod v Evropi peščena obalna območja, a le redko nad 500 m n. v. Dokaj hitro naseli tudi gnezdišča antropogenega nastanka, zlasti gramoznice in peskokope,

GNEZDILNA STENA
breguljk,
Ciglence, Duplek
(5. julij 2017)
foto: **Franč Bračko**

kjer pri izrabljanju materiala nastajajo ustrezne peščene stene. Ponekod v Evropi so gnezdišča antropogenega nastanka edino pribežališče breguljk.

Pri nas je breguljka redka in lokalno razširjena. Gnezdi ob spodnjem delu Mure (npr. Krog, Razkrižje, Petišovci), na panonskem delu Drave (npr. Hajdoše, Borl, Ormož, Središče ob Dravi) in spodnji Savi (npr. Šentjakob pri Ljubljani, Vrbina). Vsaj polovica omenjenih lokalitet se nanaša na gramoznice neposredno ob teh rekah. Gre izključno za manjše kolonije. Običajno velikost naših kolonij šteje med 50 in 300 parov. Gnezdilne kolonije so kratkotrajne, v večini primerov le eno gnezdilno sezono, kajti že jeseni in pozimi se stene porušijo ali pa jih preraste vegetacija. Po gnezdenju, konec julija in v začetku avgusta, se breguljke že odpravijo na selitev. Takrat se pomešajo med kmečke lastovke in z njimi tudi družno prenočujejo v trstiščih. Selijo se v podsaharsko Afriko in se sredi aprila, včasih

še kasneje, vračajo na gnezdišča, ki pa jih morajo velikokrat iskati povsem na novo. Slovenska gnezditvena populacija je ocenjena na 300–2000 parov.

Kot gnezditveni specialist je breguljka nasploh zelo ogrožena. Naravnih erodiranih sten ob naših rekah je čedalje manj ali jih sploh ni več. V gramoznicah in peskokopih jim gnezdišča velikokrat nevede uniči človek med delovnim procesom izkopavanja peska. Maloštevilne rečne kolonije pa so redno izpostavljene visokim vodam, ki jih povzročajo obratovalni režim HE. Breguljka je postala dober indikator ekološkega stanja naših rek. Gnezda v koloniji ogrožajo tudi naravni plenilci, na primer lisica in kuna. Če gnezdilna stena ni dovolj visoka, lahko lisica izkoplje in uniči vsa gnezda v koloniji. Od leta 1985 dalje, ko je bila v gramoznici Duplek po daljšem času znova odkrita gnezdilna kolonija breguljk, v DOPPS-u z delovnimi akcijami redno vzdržujemo umetne stene ob Muri, Dravi in Savi. Brez teh prizadevanj bi breguljke pri nas prav gotovo že izginile.

Spomladi se **KMEČKA LASTOVKA** (*Hirundo rustica*) vrne med prvimi lastovkami, običajno konec marca in v začetku aprila.
foto: **Boris Kozinc**

KMEČKA LASTOVKA (*Hirundo rustica*)

Naseljuje celotno Evropo, razen skrajnega severnega dela, Azijo in Severno Ameriko. V zraku je okretna ptica. Zgornji del telesa je temen s kovinsko modrim leskom, spodaj je svetel, pri nekaterih tudi rdečkast. Grlo in čelo sta značilno temno rdeča. Peruti so dolge, rep je dolg in škarjast, pri samcu tudi precej daljši. Mladiči so bolj bledih barv in s krajšim repom. Gnezdi najpogosteje v hlevih z domačimi živalmi, v različnih gospodarskih poslopih in včasih celo v garažah in vežah hiš, pa tudi zunaj stavbe, kot je balkon.

Spomladi se vrne med prvimi lastovkami, običajno konec marca in v začetku aprila. Značilno skodeličasto gnezdo iz blata in bilk je zgoraj odprto in ga pritrđi na zid, navadno na kakšno oporo, kot je polička ali tram, pa tudi na luč, električni kabel in

podobno. Izleže do pet jajc. Speljane mladiče starša še nekaj časa hranita zunaj gnezda. Kmečka lastovka lovi izključno leteče žuželke do velikosti muhe. Jeseni, pred selitvijo, se kmečke lastovke zbirajo v velike jate. Včasih se zbere nekaj tisoč osebkov, posebno na prenočiščih, kjer prenočijo v trstišču ob vodi, pa tudi na koruznih njivah. Lastovke na prenočišču uprizorijo pravi spektakel, ki je za opazovalca nepozabno doživetje. Selijo se v tropsko Afriko. V Sloveniji imamo na voljo najdbe iz Maroka, Nigerije, Zaira, Zambije in Republike Južna Afrika.

Primer prvotnega **NARAVNEGA GNEZDENJA** kmečke lastovke v kraškem spodmolu z vodnim izviro, ki je danes v Evropi že prava redkost in pogled tisočletja nazaj v preteklost. Kraški izvir Ričine, Buško jezero na Livanjskem polju v Bosni, 2. avgusta 2016
foto: **Borut Štumberger**

Kmečka lastovka, ki jo lahko upravičeno uvrstimo med spremljevalke človeške bivalne kulture je pri ljudeh posebej priljubljena. Kdaj je naselila človeška bivališča, ni povsem znano. Verjetno so to bili že srednjeveški gradovi in mesta, kjer je kmečka lastovka gnezdila v konjušnjah in drugih hlevih ter prostorih. Zanimivo, da višji gozdar Schollmayer leta 1890 za Mašun še omenja gnezdenje kmečkih lastovk v skalnih stenah pri Leskovem grmu, nedaleč proč od njegove gozdarske kočice, kar je z današnjega vidika in poznavanja vrste skoraj neverjet-

KMEČKA LASTOVKA
gnezdi celo v vežah hiš.
foto: **Tomi Trilar**

no. Svoj številčni vrh je vrsta dosegla prav gotovo v 19. in 20. stoletju, ko sta bila kmetovanje in hlevska reja živali na vrhuncu. Še vedno jo ogroža lov med selitvijo in ponekod v Afriki ter pomanjkanje »zračnega planktona«. V Mariboru še gnezdi nekaj deset parov. Dva para tudi na hodniku Rotovža, ki vodi v poročno dvorano. Današnja gnezditvena populacija v Sloveniji je ocenjena na 180.000 do 290.000 parov.

Tudi pri lastovkah v zadnjih nekaj desetletjih ugotavljamo občuten upad populacij.

MESTNA LASTOVKA (*Delichon urbicum*)

Mestna lastovka je nekoliko manjša od kmečke, spola sta enako obarvana. Spodaj je v celoti snežno bela, bela je tudi trtica, ki pri letu ptice zbujša še posebno pozornost. Kratke noge so do krempljev belo operjene. Je družabna lastovka in običajno v času gnezditve tvori manjše kolonije. Zaprto gnezdo z vhodno odprtino ob strani sezida iz blata, a pri tem ne uporablja suhih bilk, tako kot kmečka lastovka. V večjih kolonijah so gnezda tesno skupaj, tudi nekaj deset ali več sto. Velikost kolonije je odvisna tudi od razpoložljivih blatnih površin v bližini (blatne kotanje z vodo, makadamske ceste), kjer nabirajo gradivo za gradnjo gnezd. Izleže 4–5 belih jajc in ima po dva zaroda. Mestna lastovka v

Prvotno je **MESTNA LASTOVKA** (*Delichon urbicum*) gnezdila v skalnih previsnih stenah toplejših krajev in tudi višje v gorah.
foto: **Dejan Bordjan**

istem gnezdu gnezdi več let in v njem tudi prenočuje. V času slabega vremena se v gnezdu drenja kar cela družina. Prehranjuje se z majhnimi žuželkami, ki jih lovi v zraku.

Mestna lastovka poseljuje Evropo in Azijo, najti pa jo je mogoče tudi v nekaterih predelih severne Afrike. Prvotno je gnezdila v skalnih previsnih stenah toplejših krajev in tudi višje v gorah. Danes je še nekaj takih naravnih gnezdišč v Alpah, celo na višini 2000 m. Pri nas so znana gnezdišča na Mangartu, v Trenti, pred leti tudi v stenah Mojstroveke, pri Krnskem jezeru in v dolini Tolminke. V antropogenem življenjskem okolju gnezdi praviloma na zunanjih zidovih stavb – pod napušči, balkoni, mostovi in podobno. Rada naseli območja

MESTNA LASTOVKA zaprto gnezdo z vhodno odprtino ob strani sezida iz blata, a pri tem ne uporablja suhih bilk, tako kot kmečka lastovka.

foto: **Ivan Esenko**

blizu vode, kjer je več letečih žuželk. Lahko gnezdi celo sredi vrveža velikih mest, po drugi strani pa jo najdemo tudi ob kmetijah, ponekod dokaj visoko v hribovju. Sicer je v Sloveniji splošno razširjena, a glavnina njene populacije gnezdi v nižini.

Podobno kot kmečke se tudi mestne lastovke jeseni pred selitvijo zbirajo v jate in naše kraje običajno zapustijo že sredi septembra. Kot dnevne selivke jih včasih v septembru preseneti nenadna ohladiitev z dežjem, takrat posedajo na pročeljih hiš, po strehah, balkonih ipd. Ob dolgotrajnem slabem vremenu jih lahko veliko pogine. Mestna lastovka se seli v podsaharsko Afriko, od koder se v naša gnezdišča vrača nekoliko kasneje kot kmečka. Navadno sredi aprila že obletavajo svoja gnezda.

Populacija mestnih lastovk dokaj niha. Ornitolog Otmar Reiser piše, da je bila v osemdesetih letih 19. stoletja v mariborski okolici izjemno redka. Po letu 1885 pa je njeno število nenadoma pričelo naraščati. Danes število znova upada in na to odločilno vpliva tudi človek, marsikje ji odstranjuje gnezda, zlasti pri prenovi stavb. V DOPPS-u si že vrsto let prizadevamo ozaveščati ljudi glede ohranitve lastovičjih gnezd in sobivanja z njimi. Mestno lastovko ogroža tudi pomanjkanje hrane (»zračni plankton«),

ki izginja zaradi uporabe pesticidov, prometa, onesnaženosti in uničevanja naravnega okolja nasploh. Veliko jih prav gotovo propade na selitvi. Nič ne vemo, kaj se dogaja v prezimovališčih Afrike, kjer človeška populacija z vso negativno prakso civilizacije in vsiljenega modernega kmetijstva vrtoglavo narašča. Slovenska populacija mestne lastovke je ocenjena na 50.000 do 100.000 parov.

RDEČA LASTOVKA (*Cecropis daurica*)

Rdeča lastovka je podobna kmečki, le da ima "ovratnik", predel okoli oči in trtico vpadljivo rjasto rožne barve. Rep je dolg in globoko škarjast. Spolsta enako obarvana. V zraku deluje bolj okorno od kmečke lastovke, let je počasnejši. Prehranjuje se z žuželkami, ki jih lovi v zraku. Vrčasto gnezdo iz blata s podaljšano vhodno cevjo prilepi pod skalni previs ali spodmol, na zgradbah najpogosteje pod strop, most, strop tunela ipd. Samica izleže 4–5 jajc, za mladiče skrbita oba starša.

Naseljuje Sredozemlje, Srednji Vzhod do Indije in Kitajske ter severni del Afrike. V zadnjem času širi svoje gnezditveno območje razširjenosti prek Balkana in po Panonski nižini v notranjost Evrope. Vse več je

Vrčasto gnezdo iz blata s podaljšano vhodno cevjo rdeča lastovka prilepi pod skalni previs ali spodmol, na zgradbah najpogosteje pod strop, most, strop tunela.

foto: **Tomil Trilar**

RDEČA LASTOVKA

(*Cecropis daurica*; levo) je podobna kmečki (desno), le da ima "ovratnik", predel okoli oči in trtico vpadljivo rjasto rožne barve.

foto: **Jon Poljanec**

opažanj posameznih osebkov tudi v srednji Evropi. Leta 2017 je gnezdila celo ob Blatnem jezeru na Madžarskem. V Sloveniji smo jo prvič odkrili leta 1988 v Sečovljah, v dolini Glinščice pri Trstu je tega leta tudi gnezdila. Po podatkih Novega ornitološkega atlasa gnezdilk Slovenije je v Sloveniji ena izmed najredkejših gnezdilk z ocenjeno populacijo 3–7 parov. Gnezdi v priobalnem delu Primorske (Sečovlje, Kraški rob), kjer jo lahko tudi opazujemo. Avgusta in septembra se seli v Afriko, vrača se marca in aprila skupaj s kmečko lastovko, s katero se nasploh rada družijo. Rdeča lastovka je vrsta, ki ji moramo v prihod-

Rdeča lastovka je vrsta, ki ji moramo v prihodnje posvetiti več pozornosti, posebno zaradi dejstva, da širi svoje gnezditveno območje razširjenosti proti severu oziroma v notranjost Evrope.

Zadnje ornitološke raziskave kažejo, da **SKALNA LASTOVKA** (*Ptyonoprogne rupestris*) pri nas širi svoje gnezditveno območje razširjenosti.

foto: **Boris Kozinc**

nje posvetiti več pozornosti, posebno zaradi dejstva, da širi svoje gnezditveno območje razširjenosti proti severu oziroma v notranjost Evrope.

SKALNA LASTOVKA (*Ptyonoprogne rupestris*)

Skalna lastovka naseljuje zahodno, južno in srednjo Evropo, sever Afrike, centralno Azijo vse do Himalaje in Mandžurije. Skalna lastovka ni dosti večja od breguljke. Tudi barva perja je pretežno sivo rjava, spodnji del telesa pa je peščeno svetel. Značilne so široke peruti in skoraj raven rep z belimi lisami. Žuželke lovi v zraku in veliko več jadra kot druge vrste lastovk. Naseljuje skalno gorsko okolje v bližini vode. Odprto gnezdo iz blata namesti običajno pod skalni previs, tudi pod obok tunela, pod most ali cestni viadukt. V zadnjem času v Alpah vse pogosteje gnezdi na stavbah, kar pomeni, da je pričela tudi ta vrsta lastovke kolonizirati urbani življenjski prostor. Ima 4–5 jajc oziroma mladičev. Na jesen se seli v severno Afriko, čeprav nekatere prezimijo kar v evropskem delu Sredozemlja. Na gnezdišča se vrača zelo zgodaj, v manjših jatah že marca. Včasih se pojavi že februarja in ni povsem jasno, ali so to že prve selivke ali pa osebkovi, ki so prezimili v bližini gnezditvenega območja.

Pri nas gnezdi predvsem v alpskem delu države, v novejšem času tudi na Krasu in v Vipavski dolini. Gnezdišča so znana iz doline Save Bohinjke, Soče, Male Pišnice in Lepene. Od leta 2014 skalna lastovka gnezdi tudi na stavbah v Trziču in v naseljih ob reki Meži na Koroškem. Zadnje ornitološke raziskave kažejo, da skalna lastovka pri nas širi svoje gnezditveno območje razširjenosti v širšem alpskem prostoru in se uspešno prilagaja antropogenemu življenjskemu okolju.

FRANC BRAČKO je dolgoletni član DOPPS-a, ki se s pticami amatersko ukvarja prek 40 let. Kot zunanji sodelavec Prirodoslovnega muzeja Slovenije oziroma Slovenskega centra za obročkanje ptic (SCOP) se posveča obročkanju ptic in preučevanju njihovih selitev, v zadnjem času tudi varstvu hudournikov v Mariboru in preučevanju gozdnih ptic, še posebej obeh kraljičkov.

foto: **Stanko Jamnikar**

Odprto gnezdo iz blata **SKALNA LASTOVKA** običajno namesti pod skalni previs, tudi pod obok tunela, pod most ali cestni viadukt.

foto: **Tomil Trilar**